

4. Popowycz J. The Holocaust by Bullets in Ukraine. <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/ukraine-holocaust> (дата звернення 16. 09. 2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/02>

Гнатюк В. В.,

*доктор філософії з політичних наук,
науковий співробітник*

*Міжнародного інституту освіти, культури
та зв'язків з діаспорою*

Національного університету «Львівська політехніка»

ВИНИЩЕННЯ ЄВРЕЇВ У 1941–1942 РР. В РАДИВИЛОВІ ТА НАВКОЛИШНІХ ТЕРИТОРІЯХ: ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА КРАСЗНАВЧІ ОСОБЛИВОСТІ

Після того, коли 30 січня 1933 р. канцлером Німеччини став А. Гітлер, над країною постала «коричнева» націонал-соціалістська влада, а над цілим світом – неминуча перспектива нової війни. Про їхні плани перебудови порядку в Європі та інших континентах, можна ознайомитися через різні доктринальні документи, де відображено ідеологічні погляди на те, яким він має бути і як має працювати на благо однієї нації [2; 7]. Зрештою саме такі роботи диктували право та умови на ексклюзивне існування тих чи інших народів через ієрархію. Якраз теорія рас зайняла нішу, що пояснювала та виправдовувала рішення владної еліти держави Німеччина стосовно інших етнічних груп, як всередині системи, так і поза нею. Так виник свідомий напрям антисемітизм як спекулятивний вияв політики проти єврейського народу, звинувачення якого здійснювалося ще від початку 20-х рр. ХХ ст. за багатьма критеріями: від програшу у попередній війні до економічного занепаду; від соціальної нестабільності до політичної розпорошеності нації; від морального вигорання до створення штучних цінностей, які шкодять всім німцям і т. д. [8]. До початку Другої світової війни сформувалося підґрунтя для знищення єврейської громади у Німеччині (прийняття «Нюрнберзького закону про чистоту крові і честі», проведення «кришталєвої ночі», цілеспрямована маніпуляція через ЗМІ), а вже після нього – становище погіршилося ще більше, оскільки виникли нові історичні реалії – окупаційні режими по всій Європі та створення гетто. Цей контекст посприяв «остаточному

вирішенню єврейського питання» для нацистів, тобто реалізацію «ендлезунгу». Більше того, в результаті нападу на СРСР у руках німців опинилося близько трьох мільйонів євреїв [1]. Одним з населених пунктів, де була наявна ця етнічна група, став Радивилів (сучасна Рівненська область).

Історію заселення єврейською громадою містечка Радивилова та територій навколо нього умовно датують кінцем XVI ст., однак вона була малочисельною. Після того, як відбулися три поділи Речі Посполитої (1772, 1793 і 1795 рр.), усі вихідці опинилися у складі Російської імперії. При цьому, тодішня влада штучно визначила територіальні рамки для їх проживання – т. зв. «зона осілости», – що забороняла селитися поза її межами. Загалом ця площа безпосередньо належала раніше Польщі, тому цілком локалізувалася на Правобережжі. Зважаючи на цей момент, Радивилів також увійшов до цієї зони, будучи на рубежі Австрійської та Російської імперії [5].

Дивлячись з ретроспективної позиції, єврейський вплив і внесок у розвиток містечка став значним. Можна навести за приклад М. Гінсбурга, який протягом XIX ст. долучився і до реставрації синагоги (сучасне приміщення кінотеатру), і до будівництва школи, лікарні, лазні, що наявні дотепер. У ньому народився поет А. Гільбоа, який удостоєний декількох літературознавчих премій і був митцем, що поєднав поезію старих ізраїльських шкіл та новаторський підхід водночас. У Радивиліві певний час жили письменник і лідер руху Гаскала І. Бер-Левінзон та етнограф і драматург С. Ан-ський. Зрештою такий класик літератури, як Шолом-Алейхем, у своєму творі «Хлопчик Мотл» згадує «Радзивилів-містечко» [10], що дає причину вважати про його вагоме значення для автора, принаймні, для того, аби увіковічити в роботі. З іншого боку, роль єврейської громади не обмежилась лише мистецькою і меценатською сферами, а мала відношення до економічного і соціального розвитку, що позитивно вплинуло на добробут територій, що були навколо – хутори Суходоли і Пороховня, села Лев'ятин і Гранівка. Таким чином, «єврейський фактор» у суспільно-побутовому житті Радивилова можна оцінити винятково в конструктивному руслі, на противагу тому, що декларували у період війни нацисти. Очевидно, говорити про те, що відбулася асиміляція та інтеграція у повному розумінні не слід (зважаючи на релігійні і психічно-ментальні ознаки, що конотативно більш прагматичні), однак вона не визначалася позасистемним характером, не несла соціо-політичний поділ за будь-якими критеріями, як етнос, мова, рід діяльності чи віросповідання. Іншими словами, був диференційований суспільно-культурний мінісоціум з великим прагненням до збереження цілісності.

Повертаючись до подій (в краєзнавчому ракурсі) Другої світової війни, доля євреїв обернулася трагедією в Радивиліві і навколишніх територіях також після захоплення агресором 28 червня 1941 р. При цьому, вже перший документально зафіксований розстріл відбувся 4 липня 1941 р. – убито 27 осіб [9]. Тоді згодом – восени – у Червоно-армійську (тодішня назва Радивилова) було створено масив з гетто чисельністю 21 одиниця. Їх розташування могло варіюватися за розміром та місцем локалізації. Зокрема одне з них знаходилося в районі сучасного ринку, охоплюючи декілька вулиць, – Тиху, Почаївську, Невського, Четвертного. Інше – організоване в околицях парку ім. Т. Шевченка. Відзначаючи деталі про процес переселення до гетто євреїв, очевидці тих подій (жодних письмових матеріалів не вціліло) стверджують про хаос, який панував, нагадуючи «базар». По суті, цей (останній) аспект нічого історично нового не показує, але кількісно репрезентує ще один випадок спрямованого геноциду стосовно єврейського народу, навіть у такій локальній перспективі.

Ліквідація гетто в Радивиліві відбулася 29 травня 1942 р., коли було вбито 1350 осіб. Загалом найчастіше фігурувало місце розстрілів – хутір Суходоли, що знаходився за 3 км від містечка (поряд хутора Пороховня). За час окупації міста сукупно було знищено понад 3,5 тисячі євреїв. У період травень-жовтень 1942 р. в околицях Радивилова (поблизу села Гранівка) було розстріляно біля 2400 осіб, а в околицях села Козин – ще близько 1300.

Поряд з трагічними подіями завжди було місце для подвигів. У Радивиліві знайшлися такі люди, які ризикуючи життям, допомагали врятуватися багатьом євреям. В знак вдячності вони були нагороджені почесним званням «Праведник народів світу» від держави Ізраїль – всього 13 осіб [6, с. 109-110]. Більше того, зміцнюється між обома народами історичне минуле, які пережили складні часи потрясінь. Краєзнавці досі вивчають різні аспекти впливу єврейської громади на суспільно-політичне життя та побут радивилівчан, інших сіл поряд. Їх цікавить культурницька спадщина, що залишилася після них [3; 4]. Здійснюються теж і регулярні зустрічі поміж представниками міської влади та ізраїльськими діячами особливо після спорудження меморіалу [11], метою якого є нагадування для нової генерації про катастрофу, яку пережили жителі містечка і сіл поряд.

Отже, період Другої світової війни – одна з найтрагічніших сторінок історії людства. Антисемітська політика нацистської Німеччини не вирізнялася якимось унікальним проявом (як зазначалося «благою метою») для втілення мети німців, щоб жити у світлому розвинутому майбутньому, а була спрямована на знищення цілого народу, його геноцид. Голокост запам'ятується в історії як ганебна спроба здійснити

соціальний експеримент над людьми (СРСР як інший приклад також актуальний), що був сфальсифікований ідеологічним обґрунтуванням націонал-соціалізму як суспільної моделі функціонування держави. Однак, роблячи різні дослідження в рамках цього напрямку, науковці інституціоналізують «пам'ять» як особливий предмет аналізу історичних подій. Таким чином, історична пам'ять стає дискурсом для налагодження і зміцнення відносин між народами, а ще може бути тією матрицею, що уособлює «спільну правду» – максимально об'єктивну та деталізовану фактами. Якраз у цьому контексті краєзнавчий ракурс є вагомим для осмислення історичних ситуацій у зменшеному масштабі – і просторовому, і локалізованому, і кількісному. Такий погляд здатний доповнити, оновити або ж трансформувати факти, що в добу постпозитивізму є релевантно для вчених, що займаються не лише історією, а всіма соціогуманітарними науками.

Список використаних джерел:

1. Gutman I. (Ed.). *Encyclopedia of the Holocaust*. New York : Macmillan, 1990. Four volumes.
2. Гітлер А. *Моя боротьба*. Харків: Світовид, 2003. 704 с.
3. Корчак А. Поезія печалі. Що написано на вцілілих надгробках єврейського кладовища в Радивиліві? *Прапор перемоги*. 2007. № 11. С. 5.
4. Корчак А. Що написано на вцілілих надгробках єврейського кладовища в Радивиліві? *Збірник матеріалів Науково-практичного семінару з питань охорони історико-культурної спадщини та науково-практичного семінару з питань історії та культури євреїв Галичини* / під ред. М. Шейхета. Львів, 2007. С. 56–61.
5. Любченко В. *Смуга осілості*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mezha_osilosti (останній перегляд: 19.09.2022).
6. *Праведники народів світу: Довідник* / За ред. І. Щупака. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2016. 224 с.
7. Розенберг А. *Міф ХХ століття*. Харків: Світовид, 2004. 512 с.
8. Цибулькін В., Лисюк І. СС-Аненербе: розсекречені файли. Хмельницький : Поділля, 2010. 288 с.
9. *Чорна книга: про злочинне повсюдне знищення євреїв німецько-фашистськими загарбниками в тимчасово окупованих районах Радянського Союзу та таборах знищення в Польщі під час війни 1941–1945 років* / за ред. В. Гроссмана, І. Еренбург. Пер. з англ. М. Лаюка. Київ: Дух і Літера, 2020. 520 с.
10. Шолом-Алейхем. *Хлопчик Мотл*. Київ: Знання, 287 с.
11. Яшук В. Радивилівська зустріч з рятівниками через 60 років – у 2004 році. URL: <https://www.radyvyliv.info/radivilivska-zustrich-z-ryativnikami-cherez-60-rokiv-u-2004-roci.html> (останній перегляд 19.09.2022).